

Prolegomena til en studie om den danske litteraturen i DDR

med et sideblikk til Peter Seeberg

Af Benedikt Jager

Die DDR definierte sich gerne als Leseland und die Publikation ausländischer Literatur wurde häufig kulturpolitisch instrumentalisiert. Der folgende Beitrag gibt einen kurzen Überblick über die wichtigsten Funktionsmechanismen des literarischen Feldes der DDR, das seit 1963 von der Hauptverwaltung Verlage und Buchhandel als Zensurbehörde dominiert wurde. In dieser Abteilung des Kulturministeriums wurden alle Steuerungsmechanismen des DDR-Buchmarktes gebündelt. Ohne die Druckgenehmigung der HV Verlage und Buchhandel konnte keine Publikation in der DDR erscheinen. In einem zweiten Schritt soll der Literaturtransfer von Dänemark nach Ost-Berlin mit äußerst groben Strichen skizziert werden. Abschließend sollen die dargestellten Mechanismen anhand der Texte Peter Seebergs, die in der DDR publiziert wurden, näher erläutert und diskutiert werden. Hauptaugenmerk liegt hierbei auf der Kurzprosasammlung *Die Frau im Fluß* (1983).

1. Innledning

DDR var en av de direkte sørlige naboene til Danmark og til tross for den geografiske nærheten er antakeligvis kunnskapen om landet – for de fleste – begrenset og består av til dels merkelige brokker: At Olsen-Banden ble hyllet som store stjerner i DDR; utrolige idrettsprestasjoner som man (med rette) mistenkte for å være frembragt ved systematisk dopingbruk; seilbrettfluktene over Østersjøen til Danmark som ofte endte tragisk. Noen husker kanskje østtyske frimerker som viste Martin Andersen Nexø som flyttet til DDR og døde i Dresden i 1954.

De som reiste til DDR (om det bare var på en dagsutflukt fra Vest-Berlin) forteller gjerne om den ubehagelige grensepasseringen og om billige bøker: gode utgaver av klassisk litteratur, uendelige hyllemeter med Marx, Engels og Lenins verker. På dette punktet konvergerer blikket til vestlige reisende med selvbildet til DDR. Staten kalte seg selv for »Leseland« (Links 2009) og viste stolt til statistikker som beviste at Øst-Tyskland produserte flest bøker per innbygger og at DDR-borgerne var blant de som leste mest i verden (Löffler 2011). Likevel var det ikke vanskelig å oppdage at dette var en myte. Hyllene hos bokhandlerne var velfylte, men det fantes likevel store hull i vareutvalget. Til og med tyskernes merkelige yndling – westernforfatteren

Karl May – lette man forgjeves etter og det til tross for at han kom fra Radebeul i nærheten av Dresden. Import av hans romaner om høvdingen Winnetou var forbudt og kunne skape trøbbel ved grensen (Heermann 2008). Innførsel og utførsel av litteratur var sterkt reglementert (Lokatis 2008), men for det meste var Berlinmuren ikke noe »antilitterær beskyttelsesmur«. Mange titler passerte enkelt for eksempel fra Danmark til Øst-Tyskland, mens andre bøker skapte problemer og ble til sensurtilfeller. Grensetrafikken hadde altså sine egne regler, som skal beskrives i denne artikkelen. Først gis det en allmenn skisse over strukturen til det litterære feltet i DDR. Uten å kjenne til rammebetingelsene kan importen av dansk litteratur (i oversatt form) til Øst-Tyskland ikke beskrives på en adekvat måte. Midtpartiet av teksten gir et kort riss over omfanget og tyngdepunktene av de dansk-østtyske litterære forbindelser, mens det avslutningsvis kastes et nærmere blikk på resepsjonen av Peter Seeberg i DDR – fremfor alt hans kortprosa. Ved å undersøke Peter Seeberg, som ikke var en av de mest populære danske forfatterne i DDR, skal mekanikken og aktørene i litteraturtransferen fra Danmark til Øst-Tyskland vises i aksjon. Artikkelens tittel er på en måte fåfengelig ved sin referanse til Kants *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können* (1783), men også presis. Tematikken som berøres er altfor omfangsrik til å kunne belyses uttømmende her og derfor er mye av denne teksten forarbeidet som kanskje inspirerer noen til å ta skikkelig tak i tematikken.

2. Det litterære feltet i DDR

Det litterære feltet i DDR lignet på noen områder på sine vestlige mot-svarigheter, men var likevel helt forskjellig. Om forlagene, forfatterne og bokhandlerne i for eksempel Nord-Europa under den kalde krigen var fullstendig autonome, kan med blikk på markedets makt diskuteres. Likevel er det udiskutabelt at disse aktørene opplevde større handlingsrom i denne perioden enn sine kolleger i Øst-Europa og dermed er opposisjonen 'autonomi vs. heteronomi' i sin tendens et korrekt startpunkt. I 1963 etablertes i DDR den såkalte Hauptverwaltung Verlage und Buchhandel¹

¹ I det følgende bruker jeg forkortelsen HV enten med eller uten tillegg 'Verlage und Buchhandel'. Det fantes flere 'Hauptverwaltungen' i DDR – for eksempel den beryktede HVA Hauptverwaltung Aufklärung dvs. utenlandsspionasjen. Her betegnes med HV alltid Hauptverwaltung Verlage und Buchhandel.

som var en del av det østtyske ministerium for kultur. I dette forvaltningsorganet, som har hatt mange forgjengere siden 1949 (Barck 1997), fant den kulturpolitiske styringen av litteraturen i DDR sin endelige form. Denne avdelingen var rett og slett »ein Überverlag, eine Holding, die alle DDR-Verlage überspannte. (...) und sich von einer lediglich Manuskripte kontrollierenden Institution durch die Vielzahl ihrer Steuerungsmittel unterschied.« (Westdickenberg 2004:37 »et Überverlag, [‘über-forlag’], et holdingselskap som omfatter alle DDR-forlagene (...) og som gjennom sine mange kontrollmekanismer skilte seg fra det vanlige manuskriptarbeidet i et forlag«. E.I.²) Der samlet man alle tråder som var viktig for bokproduksjonen i DDR. Man hadde et observant øye med hele livsløpet til bøkene: fra manuskriptet (ofte i idéstadium) til det ferdige produktet i hyllene hos bokhandlerne.

Går man baklengs fra bokhyllen til en østtysk borger, som akkurat i 1978 har kjøpt og lest Hans Scherfigs *Der versäumte Frühling*, kan man observere de kjente etappene i bokproduksjonen, men alle disse kan relateres til HV Verlage und Buchhandel. Leseren har kjøpt boken hos en bokhandler. Gjenkjennelig, men bortsett fra kirkelige bokutsalg fantes det bare den statlige bokhandelen i DDR (Volksbuchhandel) og det fantes bare én distributør for trykkprodukter i DDR: Leipziger Kommissions-Großbuchhandel – LKG (Lokatis 2019: 47). Like selvfølgelig mottok LKG boken fra et trykkeri – i dette tilfelle fra Sachsendruck i Plauen som selvsagt var en VEB (Volkseigener Betrieb) og dermed underlagt statlig kontroll. Sachsendruck mottok oversettelsen av Scherfigs klassiker fra Verlag Volk & Welt i Berlin, men trykkpressen ble ikke satt i gang før forlaget presenterte den såkalte ‘Druckgenehmigung’ altså trykkeitillatelsen (Barck 1998) som HV Verlage und Buchhandel utstedte.

Trykkeitillatelsene, som nå er digitalt tilgjengelige via det tyske Bundesarchiv, var den uten tvil avgjørende kontrollmekanismen i bokproduksjonen, som forlagene brukte mye tid og ressurser på.³ For å få dette dokumentet, måtte forlaget i tillegg til manuskriptet eller oversettelsen legge ved to sakkyndige uttalelser som beskrev hvorfor denne publikasjonen kunne bidra til å fremme sosialismens fremvekst på tysk grunn. En

2 Umarkerte oversettelser stammer fra forfatteren selv. Oversettelser markert med E.I. er utført av Espen Ingebriktsen.

3 http://www.argus.bstu.bundesarchiv.de/drl_druck/index.htm Ikke alle digitaliserte dokumenter er tilgjengelige online fordi også disse er beskyttet av copyright.

av uttalelsene måtte skrives av en ekstern sakkyndig og én av forlaget selv (Westdickenberg 2021:33-62). Spesialister innenfor skandinavisk litteratur og språk fantes det ikke flust av i DDR og derfor er det relativt få navn som går igjen i disse trykkeitillatelses-prosedurene. De eksterne sakkyndige kom ofte fra universitetene og tjente gode penger på å skrive disse vurderingene. Universitetsansatte var skolert i en marxistisk tilnærming til litteratur og kjente dermed språkspillet (Jäger 2021:333-365) som måtte brukes for å passere sensur-nåløyet. Dessuten kan man observere en tydelig tendens til at de eksterne sakkyndige også overtok oppgaver for forlagene. I andre prosjekter kunne de fungere som oversettere eller utgivere eller forfatte et etterord.⁴ Et slik samrøre var uunngåelig i mangel-økonomien DDR, som ikke bare manglet bananer, men også fagfolk. HV Verlage und Buchhandel trengte derfor en kontrollmekanisme til. Moderne sagt hentet HV inn 'a third opinion'. Disse ekstraskolerte spesialistene fikk tilsendt manuskriptet og da de forble anonyme kunne (og måtte) de ta bladet fra munnen. Deres vurderinger ble ikke gjort tilgjengelige for forlagene og ingen i forlagene kunne med sikkerhet vite hvem disse ekspertene i skyggene var.⁵ I ideologisk vanskelige tilfeller kunne det hentes inn flere vurderinger fra instanser som ikke hadde noe med litteratur å gjøre, f.eks. militæret – det var selvsagt mer vanlig for nyskrevne litteratur fra DDR.

I tillegg var forlagsbransjen underlagt kulturpolitiske svingninger, ja til og med storpolitiske forandringer kunne spille inn. Vekslingen mellom tøvær og istider var avgjørende faktorer for forlagsbransjen (Barck 1997:156f.; Hohner 2022:126-135). Og disse værskiftene kunne komme brått og ødelegge mange prosjekter. I desember 1965 trengte makthaverne en syndebukk for den dårlige økonomien i landet og det 11. ZK-Plenum er blitt historisk som det såkalte »Kahlschlagplenum«: Walter Ulbricht gikk til frontalangrep på alle kulturelle uttrykk som ønsket et liberalere debattklima i DDR. En viss åpenhet hadde merkelig nok vokst frem etter byggin-

4 I tilfellet Scherfigs *Forsømte forår* skrev Alfred Antkowiak og Ruth Stöbling uttalelsene som forlaget sendte til HV. Antkowiak skrev etterordet til Seebergs *Hyrder* og Stöbling oversatte Seebergs kortprosa som fikk tittelen *Die Frau im Fluß* på tysk.

5 Rudolf Kähler var forlagskonsulent for nordisk litteratur ved Verlag Volk & Welt og ansvarlig for utgivelsen av Peter Seebergs tekster. Han ble særdeles overrasket når han fikk vite at Udo Birckholz hadde fungert som sakkyndig for sensur-myndigheten. Det er i for seg også overraskende da man finner denne Udo Birckholz alle plasser. Han oversatte, skrev etterord, forfattet sakkyndige uttalelser ikke bare for forlagene, men også for HV Verlage und Buchhandel. (Samtale med Rudolf Kähler, Berlin den 20.9.2011.)

gen av muren i 1961. Det gikk ekstra hardt utover filmproduksjonen. En hel årgang av DEFA-filmer forsvant i is-kjelleren og ble ikke vist før 1990. Forlagene var helt klar over at alle påbegynte prosjekter, som ikke var på linje, ikke ville passere sensuren. Å gå videre med slike forsøk, ville rive ned den tilliten som forlagene hadde etablert hos HV Verlage und Buchhandel og tilliten var den viktigste valutaen forlagene hadde. Men tillitt er selvsagt en veldig myk valuta og man finner ingen børsnotering for tillitt i avisene. Forlagene måtte basere seg på antakelser og gjettinger. Det blir ekstra tydelig i det faktumet at sensurmyndigheten aldri publiserte eller sendte rundt retningslinjer for vurdering av innsendte manuskripter og oversettelser til forlagene (Lokatis 2019:109). Forlagene spilte altså et spill med tilnærmet ukjente spilleregler og kunne bare basere sine initiativer på tidligere erfaringer. Og hendelser som Kahlschlagplenum i 1965 eller ekspatrieringen til Wolf Biermann i 1976 (Berbig 1994) kunne ikke bare endre tolkningen av regler, men rive vekk hele spillebrettet.

Systemet fremmet altså fremfor alt forsiktighet og taktikkeri. Den østtyske forfatteren Erich Loest – selv et offer for stalinismen som satt fengslet i Bautzen i syv og et halvt år – formulerte det treffende at: »noch nie jemand in Schwierigkeiten gekommen war, weil er ein Manuskript unterdrückte oder sein Erscheinen verzögert hatte. Bestraft wurde immer nur eine unrechte Herausgabe zur unrechten Zeit.« (Loest 1990:55 »ennå har ingen fått problemer fordi han har forhindret eller forsinket publiseringen av en tekst. Straffet har man bare blitt for en feilaktig utgivelse til feil tid«. E.I.) Et slikt fryktt klima forløste i liten grad produktivkreftene til aktørene i forlagsbransjen, fremfor alt når man i tillegg er klar over Stasi-overvåkingen av forlagene som vokste eksponentielt etter disiplineringen i 1965. Bokbransjen var i likhet med hele den kulturelle sfæren ikke en lykksalighetens ø der man i fellesskap ønsket å skape en sosialisme med menneskelig ansikt (Walther 1996). På sitt mest drastiske vis ble det belyst ved avsløringen av undergrunns-poeten Sascha Anderson som Stasi-informant etter 1989. Frem til han forlot DDR i 1986 var han den ukronede kongen av Prenzlauer Berg som aldri fikk publisert sine dikt i østtyske forlag (Böthig 2003).

Slike konjunkturer var sannsynligvis uten betydning for Hans Scherfigs klassiske skoleroman som publisertes for første gang i DDR i 1952 og kom i pocketutgave i 1956 i Verlag der Nation. Der omtaltes romanen som »eine scharfe Zeitsatire[, B.J.] die Ideale der bürgerlichen Welt lächerlich [macht].« (DR 1/5068a s.491 »en skarp satire over vår tid som latterliggjør den borgerlige verden.«). At opplaget var på 50 000 eksemplarer viser

tydelig at forlagene tilskrev teksten påvirkningskraft. Skulle rammebetingelsene plutselig endre seg som i 1965 og 1976 hadde HV Verlage und Buchhandel derimot enda et middel i hendene. Byråkratene kunne holde tilbake eller minimere tildelingen av papir slik at produksjonsprosessen tok lengre og lengre tid eller man trykte bøkene opp i mikroskopiske opplag. Romanen til den allerede omtalte Erich Loest *Es geht seinen Gang oder Mühen in unserer Ebene* (1977) ble til slutt publisert i DDR, men opplaget var så lite at folk begynte å kopiere romanen for hånd (Loest 2003). Über-forlaget HV Verlage und Buchhandel satt med alle kort på hånden.

Reisen tilbake i produksjonsprosessen av en bok i DDR entrer nå forlagshuset: i Scherfigs tilfelle Verlag Volk & Welt i Clara Zetkin Straße i Øst-Berlin – i dag Dorotheenstraße midt i Berlin. Nærheten til makten blir allerede tydelig via nærheten til statens maktsentraler. Stasi-overvåkingen ble allerede nevnt (Walther 1996; Westdickenberg 2004), men den statlige kontrollen hadde enda flere og til dels helt offisielle lag. Også forlagsbransjen var en del av planøkonomien og derfor kunne forlag ikke velge sitt program fritt. For å unngå konkurranse og dobbeltarbeid hadde hvert forlag et profil som i utgangspunktet var bindende. Volk & Welt hadde ansvaret for oversatt samtidslitteratur, mens det velkjente Aufbau Verlag var flaggskipet for østtysk samtidslitteratur. Selvfølgelig kunne det fortsatt oppstå konflikter for eksempel mellom Volk & Welt og Hinstorff Verlag i Rostock som hadde ved siden av maritim litteratur også skandinavisk litteratur som satsingsområde. Like selvfølgelig holdt ikke alle forlagssjefer seg til retningslinjene slik at Hinstorff Verlag under ledelse av Konrad Reich kunne etablere seg som et ledende forlag for østtysk samtidslitteratur fremfor alt med forfattere som hadde kommet på kant med sine 'egentlige' forlag. (Hohner 2022: 136-162) Hinstorff sine publikasjoner til forfattere som Franz Fühmann, Jurek Becker og fremfor alt Ulrich Plenzdorf (*Die neuen Leiden des jungen W.*) skapte furore tidlig på 70-tallet etter Honeckers maktovertakelse. Disse eksemplene viser at det statlige forsøket på å instrumentalisere bokproduksjonen ble møtt av aktørenes »Eigensinn« (Lindenberger 2000). Det fantes luftlommer i systemet og disse kunne tidvis utnyttes for å skape mer armslag.

Staten prøvde selvsagt å begrense dette spillerommet og etablerte forskjellige tiltak for å holde sig informert om forlagsarbeidet. På grunn av den planøkonomiske strukturen av den østtyske økonomien er det bare naturlig at forlagene var forpliktet til å sende inn sine planlagte prosjekter i såkalte perspektivplaner. I tillegg hadde HV Verlage und Buchhandel etablert såkalte Literaturarbeitsgemeinschaften – kort LAG (Hohner

2022:43-45). Hver eneste underavdeling av HV hadde slike arbeidsgrupper som samlet representanter fra HV, forlagene, universitetene, forfatterforeningen, bokhandelen, bibliotekene osv. (Löffler 2002:30) Målet med samlingene var ikke den åpne diskusjonen med alle involverte, men sensurmyndigheten ønsket å få innblikk i tendenser og debatter som foregikk (Westdickenberg 2004:18-19). Ideelt sett (fra maktens perspektiv) fantes det ikke noen overraskelser: Man skulle allerede mange år i forveien vite at Scherfigs *Versäumter Frühling* ville dukke opp.

Det siste grepet som skulle spare myndighetene for problemer var derimot forbeholdt den østtyske samtidslitteraturen. Det var et uttalt ønske om at forlagskonsulentene skulle jobbe intensivt med utviklingen av prosjekter og selvsagt skulle forlagets medarbeidere påvirke forfatteren dithen at vedkommende skulle levere et manuskript som ikke skapte anstøt. Drømmen til sensurmyndigheten var altså at den kunne avskaffe seg selv som institusjon fordi forlagene hadde overtatt sensurjobben. Denne drømmen var selvsagt illusorisk, men konsulentene i Øst-Tyskland var i mye større grad delaktig i selve utformingen av de litterære tekstene. Fremfor alt fungerte de som sensurens buktalere. Hadde sensuren innvendinger mot et manuskript måtte konsulentene formidle disse til forfatteren. HV Verlage und Buchhandel snakket aldri direkte med dem som produserte det litterære råmateriale.

Det var selvsagt ikke tilfellet med utenlandske forfattere som allerede hadde publisert sine tekster på et annet språk, men man hadde derimot innflytelse på oversettelsen. I det norske materialet, som jeg har undersøkt mer inngående, fins det bare ett kjent tilfelle hvor forlaget ba om omfangsrrike strykninger som Torborg Nedreaas godtok (Jager 2014:215). Mot alle forventninger har enkeltundersøkelser i det skandinaviske materialet til nå vist at østtyske oversettelser fremstod som mindre gjennomideologisert enn vesttyske – slik var tilfellet med to konkurrerende tyske oversettelsene av Linnas *Ukjent soldat*. (Jager 2019) Mindre strykninger ble derimot ofte ikke klarert (f.eks. i Aksel Sandemoses *En flyktning krysser sitt spor*) og kan delvis skyldes oversetternes »vorausseilendem Gehorsam«. Alle involverte antesiperte og internaliserte forventningene til makthaverne og til og med sjefene til HV Verlage und Buchhandel fulgte denne logikken. I tilfellet Volker Brauns *Hinze-Kunze-Roman* nektet Klaus Höpcke⁶ (som ledet HV Verlage und Buchhandel fra 1973 til 1989)

⁶ Klaus Höpcke (*1933) var dessuten viseminister for kultur i samme periode (Müller-Enbergs 2000:375).

rett og slett å ta en beslutning. Slik kunne det hende at avgjørelsen ble tatt på øverste nivå – i sentralkomiteen til SED (Horn 1993).

Filmen som ble vist baklengs her, skisserer odysseen som alle trykte produkter (også kalendere, postkort, turkart osv.) måtte passere i 'leselandet DDR'. Ikke alle bøker måtte gå så mange omveier som helten fra It-haca – veldig mange kunne passere raskt uten at HV hentet inn egne uttalelser. Undersøkelser har i tillegg vist at antallet kontrollvurderinger som HV bestilte dalte betraktelig i løpet av 70-tallet og forsvinner på midten av 80-tallet.⁷ Utviklingen av 'sensur-businessen' i DDRs siste decennium gjenspeiler ettertrykkelig erosjonen til staten DDR. Når forlagene begynner å diskutere å publisere Ernst Jünger (Hirte 2003:393) kan det bare finnes en konklusjon: Den tidligere fryktede sensuren var blitt til en tannløs tiger.

3. Dansk litteratur i DDR

Betrakter man historien til danske utgivelser i DDR i et makro-perspektiv er en sammenligning med de andre skandinaviske landene en første nyttig innsirkling. Her er forskjellige – også ekstralitterære faktorer – av betydning. Litteraturens rolle til å kunne yte bidrag til andre system ble vurdert som høy, som følgende sitat fra Horst Bien – nordistikkens nestor i DDR etter 1970 – viser:

Nicht zuletzt dürfte die Veröffentlichung dieses aus sozialdemokratischer Sicht konzipierten, aber wegen seines progressiven Inhalts in Norwegen hochgeschätzten Buches nicht ohne positive Rückwirkung auf norwegische Bestrebungen zur Anerkennung der DDR bleiben. (Bien 1970) »Ikke minst kunne publiseringen av boken, som var forfattet fra et sosialdemokratisk standpunkt, men som hadde en høy status i Norge på grunn av sitt progressive innhold, ikke være uten verdi for de norske kreftene som jobbet for å anerkjenne DDR.« E.I.)

⁷ Antallet av vurderinger, som HV Verlag und Buchhandel bestilte, pendlet mellom 45 og 56% i perioden 1964-1972. 1973 til 1975 danner en mellomfase med 20 til 30%. Etter det er bortsett fra 1982 (11,4%) antallet alltid under 10%. Fra 1983 kan man si at systemet døde ut og at man ikke lenger hentet inn eksterne vurderinger (Rekkers 2021:310).

At Sigurd Evensmos roman *Englandsfarerne* (1945) kunne være en brikke i det storpolitiske spillet, virker rett og slett latterlig i dag, men sier mye om selvforståelsen av det litterære feltet i Øst-Tyskland. Derfor er de storpolitiske rammene ikke uten betydning. Tydeligst trer det frem i relasjon til Sverige og Finland. I de to nøytrale statene kan det observeres en kulturpolitisk konkurranse mellom DDR og BRD. Det ble etablert både Goethe- og DDR-kultur-institutter i Stockholm og Helsinki (Griese 2006; Abraham 2007) og publikasjon av litteratur fra disse landene ble i DDR sett i dette konkurranseperspektivet. Derfor er det ikke overraskende at det ble publisert 173 svenske og 63 finske titler mellom 1949 og 1989 i DDR. At Danmark var NATO-medlem siden 1949 og medlem av EF siden 1973 skapte tilsynelatende få hindringer for den litterære transferen. Det ble publisert (minst) 122 danske titler i DDR⁸ og dermed ligger den danske litteraturen et godt hestehode foran den norske litteraturen med 96 publikasjoner.

Tar man innover seg at den islandske litteraturen var representert med 25 titler, er det lett å forstå at de storpolitiske rammene ikke avgjorde alt. Det overraskende høye tallet til den islandske litteraturen har et enkelt svar: Halldór Kiljan Laxness. Laxness mottok som kjent ikke bare Nobelprisen i 1955, men også Stalin-prisen i 1949 og var derfor lenge en litterær posterboy i DDR, der nesten 50% av alle islandske titler var skrevet av Laxness (11). Likeså hadde den svenske litteraturen med sine proletarforfattere en sterk tradisjonslinje som passet utmerket til de østtyske, ideologiske grunnvollene. På samme måte kan også spørsmålet knyttet til det relativt lave antallet til den norske litteraturen enkelt besvares: Knut Hamsun. Hamsuns engasjement for den tyske fascismen gjorde det lenge umulig å publisere nobelprisvinneren fra 1920. Men det fantes aktører i det litterære feltet som jobbet iherdig for en reetablering av Hamsun og i 1976 ble *August Weltumsegler* publisert (første delen av Landstrykertrilogien fra 1927). Med i alt seks titler publiserte man frem til 1989 bare en liten del av Hamsuns omfangsrrike oeuvre.

Inngangsporten til tematikken nordisk og/eller dansk litteratur i DDR danner først og fremst Ewald Birrs bibliografi *Literatur aus Nordeuropa* (Birr 1990). Dessverre har det vist seg at dokumentasjonen bare er delvis

8 Anne Kirschsteins masterarbeid som undersøker publikasjonshistorien til Klaus Rifbjerg og Dea Trier Mørch i DDR begrenses til tiden mellom 1970 og 1990. Hennes liste over danske oversettelser i denne perioden lister opp flere titler enn bibliografien til Birr. (Kirchstein 2021:XXI-XXVI)

pålitelig. I flere tilfeller oppgis det ikke førsteutgavene og sammenstillingen har vist seg å være mindre opptatt av randsonene. I DDR eksisterte også kirkelige og religiøse forlag som i noen grad publiserte oversatt skjønnlitteratur. De fleste av disse forfatterne er glemte i dag og appellerer ikke til vår tids litterære smak, men utgjør tross alt en del av et lands litteratur. Pussig nok gjentar denne marginaliseringstendensen seg også på andre felt. Som nevnt innledningsvis ble alle trykkeitillatelses-dokumenter digitalisert, men man valgte vekk den protestantiske *Evangelische Verlagsanstalt* og det katolske *St. Benno Verlag* fra det fine selskapet. Likevel er digitaliseringen av trykkeitillatelsene et ytterst nødvendig korrektiv til bibliografien.

En enkel telling i Birr gir følgende rankingliste over danske utgivelser:

- Åtte titler: Martin Andersen Nexø og Klaus Rifbjerg
- Syv titler: H.C. Andersen og Hans Scherfig
- Seks titler: Herman Bang
- Fire titler: Karen Blixen og Hilmar Wulf

Resultatet er kanskje som ventet: Stalin-pris-vinneren Andersen Nexø som flyttet til DDR hadde gitt lave odds hos betting-selskapene. Konfrontasjonsmodernisten Rifbjerg er kanskje litt mer uventet, men han har i sitt publisistiske virke lenge fremstått som en DDR-venn og måtte tåle en del angrep for det etter 1989 (Jacobsen 2012). Likevel viser det seg etter en nøyere gjennomgang av trykkeitillatelsene⁹ og en kryssjekk i biblioteksdata-baser¹⁰ at rankingen forandrer seg, til dels kraftig. Det er fortsatt de samme navnene, men ingen er i nærheten av H.C. Andersen med 34 selvstendig publiserte bøker. Også Andersen Nexø gjør et byks oppover med 21 titler. Ellers er antallet for de andre forfatterne korrekt, bortsett fra Klaus Rifbjerg som hadde bare seks bokpublikasjoner i DDR.

At antallet publikasjoner til H.C. Andersen stiger så markant, kan forklares med to faktorer. For det første virker det som om Birr ikke i altfor stor grad var opptatt av barnelitteratur og derfor leter man forgjeves etter de mange ulike utgavene av Andersens eventyr i forlag som for eksempel *Kinderbuchverlag*. Det listes bare en 'autoritativ' tobinds-utgave av An-

9 http://www.argus.bstu.bundesarchiv.de/dr1_druck/index.htm

10 Deutsche Nationalbibliothek (www.dnb.de)

dersens eventyr og fortellinger utgitt av Leopold Magon (1982, Leipzig: Kiepenheuer). Da Leopold Magon – en av de viktigste nordistene i den tidlige fasen til DDR – døde i 1968 (født 1887), kan man mistenke at denne utgaven er en reprint av en tidligere utgave. Ved et søk i det tyske nasjonalbiblioteket får man klarhet over at denne ble publisert for første gang i Dieterich Verlag i Leipzig i 1953 (med to nye opplag i 1954 og 1955). I likhet med det listes det ikke alle enkeltutgaver av *Sneedronningen*, *Tommelise* eller *Nattergalen* i Kinderbuchverlag. I tillegg ‘forties’ det en publikasjon som tar Andersen opp i en krets som bare få nordiske forfattere har fått innpass i.¹¹ Igjen må man se etter randsonen: helt sørøst i Tyskland ved grensen til Polen finner man sorbene, en minoritetsgruppe som har sorbisk (et vestslavisk språk) som morsmål. På det sorbiske forlaget Domowina utkom i 1969 *Sněžna kralowna* altså *Sneedronningen*. At et forfatterskap vandrer fra et forlag til en annet kan også observeres hos Andersen Nexø og for eksempel *Ditte Menneskebarn* som utkom forskjellige plasser i DDR (Reclam, Verlag Neues Leben), men bare utgaven i Aufbau Verlag føres opp i bibliografien. Derimot var Birr ekstra nøyaktig med Klaus Rifbjerg. To av hans åtte publikasjoner er korte bidrag til antologier – i alt åtte dikt i gjendikting av Lutz Volke og Per Øhrgaard.

Dette flisespikkeriet med Rifbjerg leder oppmerksomheten til lyrikkens plass i det østtyske litterære feltet. Fokuserer man bare på selvstendige publikasjoner eksisterte dansk lyrikk nesten ikke i DDR.¹² Man leter forgjeves etter Inger Christensens *Alfabet* fra 1981 eller utgivelser fra Heretica-kretsen som ikke kan overraske. Det fører videre til spørsmålet om det finnes noen andre graverende hull i resepsjonen av dansk litteratur i DDR. Ordet graverende indikerer en normativ diskurs som helst skulle unngås her. DDR var økonomisk sett et mangelsamfunn med begrensede ressurser. Derfor kan noen lakuner ha økonomiske grunner: Rettighetene måtte kjøpes inn og det for hard vestlig valuta. Ikke alle forfattere eller rettighetsinnehavere var villige til å få utbetalt sine honorarer i Øst-Mark, som i tillegg da måtte forbrukes i DDR. En mulighet som en del norske forfattere gjorde bruk av. I tillegg befant man seg i en konkurransesituasjon med vest-tyske forlag som selvsagt hadde mye større finansielle muskler. Det gjaldt selvsagt ikke for tekster som ikke lenger var copyright-beskyttet. Derfor må man si at fraværet til både Oehlschläger og

11 Det er ellers bare Bjørnstjerne Bjørnson med *Kwasny spew* (1967) i.e. *Brudeslaaten*.

12 Unntaket er Ivan Malinowskis *Im Herz des Winters* oversatt av Lutz Volke. (Berlin 1989; Verlag Volk & Welt)

Baggesen tyder på bevisste valg i den østtyske forlagsbransjen. Det er i for seg ikke overraskende fordi romantikken var en uglesett periode i DDR (Matuschek 2021:365). Lenge haglet det skjellsord mot denne epoken: for individualistisk, for nasjonalistisk, for irrasjonal, for, for, for ... og det endret seg ikke nevneverdig før 80-tallet. Ellers er fraværet av forfatterskap mer rapsodisk og ville krevet mer forskning for å finne gode forklaringer, hvorfor for eksempel Tom Kristensen eller Tove Ditlevsen ikke var tilgjengelige bak muren. Og man skal ikke glemme at førstnevntes opus magnum *Hærværk* ikke heller var present på det vesttyske bokmarkedet før 1992.¹³ Sammenligningen med bokmarkedet i BRD, Sveits og Østerrike er alltid en viktig kontrollsjekk som gir bildet i DDR mer dybde. En rask sammenligning viser tydelig at de vestlige konkurrentene i mye større grad var opptatt av dansk barne- og ungdomslitteratur. Mens det sveitsiske Verlag-Sauerländer satset stort på Cecil Bødkers *Silas*-serie og mange av hennes titler nådde flere opplag, finner man i DDR bare *Silas und die schwarze Stute* (1987, Berlin: Kinderbuchverlag). Likeså leter man forgjeves etter *Gummi-Tarzan* som viser de svakes muskler. Mer graverende (og her får det normative stå) er sikkert at navnebroren til Ole Lund Kirkegaard ble et sensuroffer i DDR.

Man leter ikke helt forgjeves etter Søren Kierkegaards skrifter i DDR. I 1956 utkom *Existenz im Glauben* på Evangelische Verlagsanstalt og i 1963 fulgte Union Verlag (som var knyttet til det østtyske partiet CDU) opp med en omfangsrik antologi *Christ aus Leidenschaft. Eine Auswahl aus dem Gesamtwerk*. Ifølge trykkeitillatelsen var publikasjonen for det meste bestemt for det vesttyske markedet og det østtyske opplaget omfattet bare 500 eksemplarer (DR 1/2422:156). På en slik måte kunne man fortsatt hevde at det ikke fantes sensur i DDR, men man begrenset spredningen av litteratur som makten var kritisk imot, ved hjelp av mangeløkonomiens virkemidler. Det fins altså en publikasjonshistorie av Søren Kierkegaard i DDR, men forhindreingshistorien av Kierkegaard i DDR er mye mer omfangsrik. Gisela Perlet (1993) har beskrevet sine egne erfaringer fra Hinstorff-Verlags forsøk og oversetterkollegaen Alfred Otto Schwede måtte heldigvis ikke oppleve at en av hans store oversettelsesbragder (oversettelsen av *De filosofiske smulene* og *Etterskriften til de filosofiske smulene*) ble stoppet fra høyeste hold (Jager 2019). Han døde

13 I tillegg er denne utgivelsen etter alt å dømme et DDR-prosjekt som ble ferdigstilt etter gjenforeningen. Under tittelen *Roman einer Verwüstung* ble den utgitt på Verlag Volk & Welt og for oversettelsen var Gisela Perlet ansvarlig.

i 1987 og til tross for at publikasjonen fikk en trykkeitillatelse fra HV Verlage und Buchhandel (DR 1/2456:70) bare noen måneder senere, så ble teksten aldri publisert. Her gjenstår det en del forskning og mye er uavklart, men Klaus Höpckes brev til Hinstorff Verlag gjengir maktens syn på Kierkegaard i DDR:

Außerdem wollen wir dann bei der Entscheidung, was aus der spätbürgerlichen Philosophie verlegt wird, doch von der Situation im ideologischen Klassenkampf ausgehen. Wir haben genug mit individualistischen Lebensanschauungen, -stilen usw. zu tun, (...), so daß wir das nicht noch theoretisch-weltanschaulich untermauern müssen. (...) Kierkegaard ist heute in der bürgerlichen Welt ein Toter, weil der Existenzialismus tot ist. Warum muß der Sozialismus diese Leiche exhumieren? (sitert etter Perlet 1993: 46; »I tillegg vil vi jo ta utgangspunkt i den ideologiske klassekampens situasjon når vi treffer avgjørelsen om hva som skal utgis fra den sen-borgerlige filosofien. Vi har nok å gjøre med individualistiske livsanskuelser, -stiler osv., (...) så vi behøver ikke å grunngi dette ytterligere teoretisk med hensyn til verdensanskuelsen. (...) I den borgerlige verden er Kierkegaard i dag død, siden eksistensialismen er død. Hvorfor må sosialismen grave opp dette liket?« E.I.)

Andre resepsjonshull er vanskeligere å få øye på og byr på større diskusjonsmuligheter. Som den lille ranglisten ovenfor viser, var Herman Bang en av de mest publiserte danske forfattere i DDR. Det er kanskje overraskende, fordi man ser ved første øyekast få overlapp mellom hans litterære univers og et sosialistisk litteratursystem. Uten å foregripe nøye undersøkelser av argumentasjonen i trykkeitillatelsesprosedyren kunne man i sammenlignbare tilfeller observere følgende argumentasjonslinje: tekstene er ikke sosialistisk litteratur, men de på er vei dit. Tekstene beskriver på en imponerende måte de negative konsekvensene av det borgerlige samfunnet uten å finne nøkkelen ut av denne krisen. Da 'vi i DDR' har funnet denne nøkkelen (dvs. sosialismen) kan vi lese disse tekster med utbytte.

Selvsagt nådde også denne argumentasjonen sine grenser – ellers kunne man trykket alt i DDR, hadde sensuren vært obsolet. Hvor grensen går, kan man se ved å kaste et blikk i trebindsutgaven av Bangs *Ausgewählte Werke* (1982) på Hinstorff Verlag. Man ville anta at leserne til 'Utvalgte verk' fikk tilgang til Bangs viktigste tekster og jo lengre man beveger

seg inn i Bangs litterære univers blir avgjørelsene etter hvert arbitrære. Med dagens briller ville man kanskje savne *Mikaël* fra 1904 med sin tematisering av homoseksualitet. Kritikken er delvis anakronistisk, men gjenspeiler også at homoerotisk legning ble underkommunisert i DDR. Om Carl Dreyers filmatisering (1924) av *Mikaël* ble vist i DDR er uklart, men ironisk nok hadde den første østtyske filmen som åpen tematiserte homoseksualitet premiere den 9. november 1989 og selvsagt var filmens tittel *Coming out*. Men hvilke av Bangs kjernetekster falt ut av denne sammenstillingen som på 1600 sider til og med inkorporerte deler av hans brev?

Man leter forgjeves etter *Haabløse slekter* (1880) og det må karakteriseres som oppsiktsvekkende at gjennombruddsromanen ble valgt vekk. Her kommer den tidligere antydende tilnærmingen ('en tekst på vei til sosialisme') til sin grense. Romanens fallende kurve og naturalistiske tilsnitt gjør det umulig å tilskrive teksten uforløste diagnostiske kvaliteter. Dermed krysser teksten grensen til fatalisme og realismen er ikke lenger en proto-sosialistisk realisme. Realisme var i den østtyske kulturpolitikken ikke bare et estetisk fenomen, men et hybridvesen med en fot i estetikken og en i ideologien. Derfor var realisme ikke lik realisme og man forkastet for eksempel lenge den amerikanske skittenrealismen (dirty realism) fordi det ikke var mulig å etablere et ståsted i disse tekstene som tillot en sosialistisk vinkling – tekstene var ikke partiske nok.¹⁴ Konkluderte man på denne måten, hjalp ikke heller de vanlige hjelpetroppene: i DDR høyt meritede forfattere som hadde hyllet vedkommende. At Thomas Mann og Lion Feuchtwanger var begeistret for Bang er derfor et refreng som til og med fant veien inn i bibliografien: »Der Ruf Herman Bangs als 'einer der größten Erzähler des letzten Jahrhunderts' (L. Feuchtwanger) ist unumstritten.« (Birr 1990:18) »Herman Bangs ry som 'en av det forrige århundres største fortellere' (L. Feuchtwanger) er ubestridt.« At man likevel ekskluderte gjennombruddsromanen til denne eksepsjonelle fortelleren fra *Ausgewählte Werke* bekrefter da på en måte forestillingen om den repressive østtyske

14 'Parteilichkeit' var et viktig konsept i litteraturpolitikken frem til 1970 og mistet aldri helt sin normative kraft i det litterære feltet i DDR. I det eneste dokumentet som beskrev retningslinjer for vurdering av innsendte tekster til HV finner man følgende formulering: »Das Gutachten muß sachliche Richtigkeit und Wahrhaftigkeit entsprechend der Forderung nach Parteilichkeit und Volksverbundenheit besitzen.« (DR 1/1499; »Konsulentuttalelsen må være saklig korrekt og sannferdig i henhold til kravet om partiskhet og samhold med folket.«). Dokumentet var bare til internt bruk i HV.

forlagsbransjen, ja til syvende og sist om sensur. Men forholdene er som vanlig mer sammensatt og komplisert: Den ‘amputerte’ østtyske utgaven fra 1982 ble trykt opp uforandret samme år i Vest-Tyskland som lisensutgave i Carl Hanser Verlag i München. Om det renommerte forlagshuset fra München delte det østtyske kulturpolitiske synet på Bangs naturalisme eller om det rett og slett bare var ignoranse, må et dypdykk i forlagsarkivene bringe frem. I tillegg foretok forlaget enda en liten, villedende amputasjon og publiserte de tre bind under tittelen: *Herman Bang – Werke*.

Alle disse eksemplene viser at man mer og mer kommer inn i gråsoner. Det blir enda mer tydelig når man får øye på en sykdom som grasserte i den østtyske forlagsbransjen – den såkalte ‘antologititis’ (Barck 2005). DDR-forlagene oversvømte bokmarkedet med antologier. Sammenstillingene kunne enten være tematisk (dyr, kjærlighet, den antifascistiske motstanden, havet osv.) eller geografisk orienterte (Ulrich 2013). Innenfor den sistnevnte kategorien fantes det en ledende serie – *Erkundungen* – som ble publisert av forlaget Volk & Welt. I løpet av et kvart århundre (1966-1990) og ved hjelp av 55 utgaver kunne østtyske lesere få innblikk i land som ellers var uopnåelige for dem. Utvalget er mildt sagt bredt: ved siden av de sosialistiske broderlandene og de vesteuropeiske landene, kunne man lesende reise til Kongo, Venezuela, Palestina, Brasil, det engelskspråklige Karibia, ja til og med til Vest-Tyskland.

Alle skandinaviske land (også Island) ble ‘hedret’ med en utgivelse i denne serien, men den danske litteraturen ble belyst i to *Erkundungen*-utgaver, fra 1970 og 1985. Begge tryktes opp igjen i nye opplag (1972 og 1981; 1987) og opplagstallene varierte mellom 6000 og 12 000 eksemplarer. I disse to samlingene finner man kortere prosa fra til sammen 46 danske forfattere og mange navn som man savner i listen over selvstendige publikasjoner finner man her: Suzanne Brøgger, Svend Åge Madsen, Tove Ditlevsen, Vita Andersen, Dan Turèll, Poul Ørum. Den eneste, som kanskje fortsatt mangler, er Villy Sørensen, men Kafka-adepter hadde det vanskelig i DDR.

Erkundungen var på en måte et Columbi-egg, fordi denne bokserien tjente flere herrer samtidig. På den ene siden kunne den brukes i det storpolitiske spillet: publikasjonen var et bevis for landets liberalitet og at det ikke fantes sensur i DDR. På den andre siden hadde *Erkundungen* (som alle andre antologier) en litteraturpolitisk funksjon: disse publikasjonene var en arena for innovasjon. I disse til dels svært omfangsrike sammenstillinger kunne det ‘smugles inn’ forfatterskap som utvidet armslaget

til forlagene.¹⁵ Når *Erkundungen II. 31 dänische Erzähler* inneholdt så mange forfatterskap sier det seg selv at sensurmyndigheten ikke kunne følge opp hvert eneste bidrag. I tillegg var det mulig å velge tekster fra ‘brennbare’ forfatterskap som likevel ikke kolliderte fullstendig med det østtyske litteratursynet. Hadde man først tatt det steget og publikasjonen ikke hadde skapt problemer, kunne man etterpå gå videre og prøve seg på selvstendige publikasjoner. I trykkeitillatelsesdokumentene finner man da følgende stående vending: »Forfatterskapet er allerede etablert i DDR.« Antologiene var altså arenaen der man forsiktig kunne tøye grenser uten å miste altfor mye tillits-kreditt hvis det skulle skape anstøt.

Den siste gruppen som profiterte fra samlingene, var selvsagt leserne som fikk muligheten til å reise til fjerne strøk i hodet. Og for en vanlig DDR-medborger var Danmark like fjernt som Brasil eller New Zealand. Derfor hadde litteratur fra utlandet og fremfor alt fra ikke-sosialistiske land per se en høy stjerne i DDR. For forlagskonsulenter var det et nederlag hvis ‘deres vest-publikasjon’ ikke ble solgt ut i løpet av noen få dager (Lokatis, 2003b:23). Denne konstellasjonen frembragte noen merkelige blomster som overrasker vestlige betraktere. At det ble publisert en god del reiselitteratur om vestlige land i DDR (Grub 2020) fremstår nesten som bisart tatt i betraktning at befolkningen var låst inn bak muren. Alfred Otto Schwedes reiseskildringer fra Sverige og Danmark var, til tross for at han var en religiøs forfatter av ganske tradisjonelt tilsnitt, lenge populær lesning i DDR (Jager 2019).

4. Seeberg i DDR – ingen nåde med benådning

Peter Seeberg var også representert i de to *Dänische Erkundungen* antologiene: i den første med »Das Loch« altså »Hullet« og i den senere med »Bekanntmachen mit Henry Gabrielsen« fra *Om fjorten dage*. I tillegg ble det publisert tre selvstendige bøker, alle i Verlag Volk und Welt. Ser man nærmere på disse er én tittel lett gjenkjennelig: *Am Meer* (1981) er den tyske oversettelsen av *Ved havet* (1978). I tillegg er forbindelsen mellom *Hyrder* (1970) og *Der Traum vom guten Hirten* (1973) opplagt. Derimot er den siste – *Die Frau im Fluß* (1983) – vanskeligere å identifisere. Det er vel bare dyktige Seeberg-kjennere som husker med en gang fortellingen

15 Den første romanpublikasjonen til Peter Handke i DDR (*Wunschloses Unglück*) ble gjemt vekk i antologien *Österreich heute* i 1978. (Lokatis 2019:402)

»Kvinden i floden« fra *Argumenter for benådning* fra 1976. Da man byttet ut tittelen kan man anta at teksten »Argumenter for benådning« ble ekskludert fra oversettelsen og det er riktig. Men det er langt ifra det eneste tekststykke som falt bort. Av samlingens 22 tekster valgte man ut akkurat halvparten og til disse 11 tekster la man til seks prosastykker fra *Dinosaurens sene eftermiddag* (1974). I en tidligere fase av prosjektet hadde den sakkyndige Birckholz (denne gangen jobbet han for forlaget) foreslått en annen sammensetning:

Ich schlage vor, aus dem Band 'Die Nachforschung' zwei oder drei Beiträge zu übernehmen, die sich thematisch in 'Argumente für Begnadigung' einfügen. Eignen würden sich 'Der Spion', 'Der Held' und 'Das Gerüst', Geschichten, die menschlichen Zwiespalt und Willen zur Versöhnung vor einem skurrilen Hintergrund schildern. (Birckholz DR1/2381:63; »Jeg foreslår at vi overtar to eller tre bidrag fra *Eftersøgningen* som tematisk passer godt inn i *Argumenter for benådning*. 'Spionen', 'Helten' og 'Stilladset' hadde vært egnet – historier som skildrer menneskets splittethet og vilje til forsoning foran en skurril bakgrunn.«)

Han var enig med forlaget om at selve tittelstykket fra *Benådning* ikke kunne publiseres og foreslo derfor »Taxter og priser for fremtiden« som tittel for samlingen – en tekst som til slutt ikke fikk innpass i *Die Frau im Fluß*. Utover det kan det virke overraskende at forlaget gikk imot hans forslag om å inkludere korttekster som 'Spionen' og 'Stilladset' – tekster som må regnes som ubestridde klassikere i Seebergs katalog. Begrunnelsen for det var i første omgang ikke av ideologisk eller estetisk, men økonomisk natur. *Eftersøgningen* var allerede blitt publisert i tysk oversettelse i Sveits og begrenset dermed børs-potensialet til den nye boken. »Wenn wir uns auf Beiträge beschränken, die noch nicht übersetzt wurden, erhalten wir uns die Chance, unsere Auswahl eventuell an einen BRD-Verlag verkaufen zu können.« (Kähler DR1/2381:69 »Hvis vi bare tar inn bidrag som ikke er blitt oversatt til nå, har vi fortsatt sjansen til å selge utvalget til et forlag i BRD.«) konstaterte og avgjorde forlagskonsulent Rudolf Kähler.

At ferdigproduserte titler kunne selges videre til vestlige forlag var (som i tilfellet Herman Bangs samlede verker) en mer enn ønskelig biefekt for forleggerne, da slike prosjekter genererte etterlenget utenlandsk valuta. Omvendt kan man tolke bokproduksjoner, som man kjøpte inn

fra vesttyske forlag, som prosjekter man var genuint interessert i. Man brukte D-Mark for å få tekster ut på det østtyske bokmarkedet. Det var for eksempel tilfellet med *Hyrder* hvor Volk & Welt kjøpte lisens og oversettelse av det sveitsiske Benziger forlag. Dets oversettelse fikk tittelen *Ein Grund zum bleiben* (1972) og det østtyske forlaget var ikke fornøyd med resultatet. Man engasjerte Udo Birckholz til å redigere oversettelsen til Walter Baumgartner og posisjonerte seg tydelig i korrespondansen med Benziger:

Für uns sind Co-Produktionen mit vom Partner übernommenen Übersetzungen so unrentabel, daß wir sie in Zukunft nicht mehr vereinbaren können. Wir möchten Ihnen daher eine langfristige Absprache vorschlagen: Sind Sie an Co-Produktionen mit uns bei bestimmten Titeln interessiert, übernehmen Sie auch die Übersetzung von uns. Wir nehmen an, daß dies auch für Sie zum Vorteil wäre. Vergeben Sie die Übersetzung, werden wir nach wie vor an Lizenzen interessiert sein, beanspruchen aber auf Grund des Originalvergleichs gegebenenfalls das Recht der Bearbeitung. (Links 1971; »For oss er koproduksjoner med oversettelser som vi må overta fra partneren så ulønnsomme, at vi ikke kan inngå slike avtaler i fremtiden. Vi vil derfor foreslå en langsiktig avtale: Er de interessert i en koproduksjon med oss av en spesifisert tittel, så overtar de også vår oversettelse. Vi går utfra at det ville være fordelaktig for dem. Hvis de står for oversettelsen, er vi fortsatt interessert i lisenser, men forbeholder oss retten til å bearbeide den etter en sammenligning med originalteksten.«)

Kalkylen til Kähler gikk ikke opp, antologien ble ikke solgt i lisens til et vestlig forlag og publikasjonshistorien til Seeberg i DDR avsluttes med *Die Frau im Fluß*. Heller ikke nye opplag av hans bøker ble trykt opp – det virker som om leserne i DDR ikke var mottakelige for Seebergs særegne prosatekster. Kanskje førte de redaksjonelle amputasjonene til en mindre sammensatt Peter Seeberg som vanskeligjorde resepsjonssituasjonen og kanskje uteble begeistringene av den grunnen.

Til tross for at de sakkyndige hadde innvendinger mot deler av *Argumenter for benådning* var de tilnærmet entusiastiske. Den allerede nevnte Udo Birckholz var en av de mest brukte sakkyndige og oversettere (fra skandinaviske språk) i Øst-Tyskland og var den kanskje mest frittalende.

Ikke i den forstand at han var en dissident i systemet – tvert imot var han den som forankret sine vurderinger tydeligst i det ideologiske og tekstene hans gjennomsyres ofte av et snev av besserwisseri (Jager 2021). En hylende vurdering fra hans penn er en sjeldenhet i hans rundt 350 sakkyn-dige vurderinger:

Alles (...) ist dem Autor hervorragend gelungen; er findet reizvolle, poetische Bilder für die Alltagsgegenwart in Dänemark und sagt mehr und Treffenderes über Mensch und Gesellschaft aus als andere in voluminösen Bänden. Seeberg vergreift sich nie im Ton und verfügt über einen hintergründigen Humor, der überall unterlegt ist und die Lektüre der Geschichten zu einem einzigen Vergnügen macht. (Birckholz DR1/2381:63 »Forfatteren lykkes utmerket med alt (...); han finner tiltrekkende, poetiske bilder for hverdagslivet i Danmark og han sier mer og mer treffende ting om folk og samfunn enn andre i voluminøse utgivelser. Seeberg treffer alltid tonen og eier en underfundig humor som grunderer alt. Den gjør lesningen av historiene til en ren og skjær fornøyelse.«)

Etter en slik panegyrikk er man overrasket at helhetsvurderingen hans bare munner ut i »bedingt empfohlen« (Birckholz DR1/2381:59 »delvis anbefalt«). Hvordan kan denne diskrepansen forklares? For tydelighetens skyld har undertegnede tatt i bruk en teknikk som de sakkyndige i DDR var glade i når de forfattet sine vurderinger. Parentesen i sitatet signaliserer vitenskapelig redelighet, men er egentlig en ellipse som fortrenger det som forstyrrer argumentasjonen. I dette tilfellet er det bare ordet »andere« som mangler og som deler tekstuniverset til Seeberg i akseptable og inakseptable områder. Birckholz sin vurdering følger i sin helhet den klassiske oppskriften til mange av denne tekstsorten. Først installeres det en tolkningsramme som passer til koordinatene i DDR og etter hvert problematiseres denne. Seebergs korttekster bombarderes med honnørord:

So sind Seebergs literarische Gestalten Menschen, die sich über nichts wundern, 'Stille im Lande', die es verstehen, selbst dem Sinnlosen Sinn zu geben und es nicht überhand nehmen zu lassen. Doch mittels dieser fast immer mit lebenswürdiger Ironie, Humor und Menschenliebe dargestellten Tragikomik wird der makabre Hintergrund der bourgeoisen Gesellschaft erfaßt. (Birckholz DR1/2381:59 »På denne måten er Seebergs litterære

figurer mennesker som ikke forundres over noe i verden. De er de 'lavmælte i landet'¹⁶ som makter å gi meningsløsheten mening og demmer opp for den. Likevel registrerer han på denne måten den makabre bakgrunnen til det borgerlige samfunnet. Det beskrives ved hjelp av ironi, humor og menneskekjærlighet som tragikomedie.«)

Etter en slik fanfare, som ettertrykkelig slår fast at Seeberg skriver om mennesket i dens sosiale relasjoner – ikke om dens eksistensielle betingelser, er det ofte mulig å observere innrømmelser. De sakkyndige måtte nøytralisere konsepter som kunne oppleves som problematiske. Da forlagene måtte sende inn det ferdige manuskriptet til HV Verlage und Buchhandel var det umulig for dem å skrive vurderinger som manglet fullstendig bakkekontakt. De eksterne (anonyme) sakkyndige til sensurmyndigheten fungerte her som et potensielt korrektiv som kunne underminere tilliten forlaget hadde bygget opp i sensurmyndigheten.

I dette tilfellet er det fremfor alt tittelnovellen »Argumenter for benådning« som skaper problemer. I ni korte tekster fremlegges det argumenter for benådning (mer presist for frifinnelse) og her mener Birckholz at Seeberg går seg vill: »Doch manchmal verliert der Autor sich in geistigem Spiel und trifft den Kern dessen nicht, was er beschreiben möchte.« (Birckholz DR 1/2381:60 »Likevel, av og til fortaper forfatteren seg i åndelig lek og treffer ikke kjernen i det han ønsker å beskrive.«) Spesielt de to tekstene som lokaliseres i UDSSR og i folkerepublikken Kina (til sammen ikke mer enn en halv side) er til bry fordi disse fortegner bildet: »Erstens durch die Auseinanderrückung [sic!] SU und China (alles daselbe), und zweitens durch die unterlegte Behauptung, Stalin sei volkstümlicher als die heutige Führung in der SU.« (Birckholz DR1/2381:60 »For det første ved å rykke fra hverandre [sic!] Sovjetunionen og Kina (begge det samme), og ved den implisitte påstanden, at Stalin var mer folkelig enn dagens ledelse i Sovjetunionen.«)¹⁷ Å sammenligne og likestille Sovjetunionen med Kina var selvsagt en umulighet i Øst-Tyskland

16 »Die Stillen im Lande« er en referanse til legen og forfatteren Johann Heinrich Jung-Stilling (1740-1817) som var en representant for den pietistiske følsomheten i Tyskland.

17 Merkelig nok mener Birckholz det motsatte av det han kommuniserer her. Han mener 'Aneinanderrücken' men den ideologiserte automatskriften skaper en avstand mellom stormaktene.

på 80-tallet: »Mit der Titelgeschichte ‘Argumente für Begnadigung’ hat der Autor einen Text vorangestellt, der das Leseverständnis in konvergenz-theoretische Deutung auch der anderen Beiträge ausrichten kann.« (Kähler DR1/2381:68; »Med tittelhistorien ‘Argumenter for benådning’ har forfatteren valgt en tekst, som kan rette inn forståelsen av de andre bidragene i en konvergens-teoretisk retning.«) Bekymringene til forlagskonsulenten Rudolf Kähler går altså lengre enn hos Birckholz. Tittelteksten oppfattes som en portalkunst som kan ‘smitte’ lesingen av de andre tekstene selv om disse ikke omhandler forhold i kommunistiske land. Med utgangspunkt i den konvergens-teoretiske problematikken (å sette likhetstegn mellom SU og folkerepublikken Kina) utvides problemsonen i en faretruende retning:

Mehr noch: Die Begründungen in den Gnadengesuchen stehen bisweilen in krassem Widerspruch zu allgemein als bewährt anerkannt geltenden Kriterien der Rechtssprechung, so daß damit die moralischen Grundprinzipien der Gesellschaft überhaupt ob ihrer praktischen Anwendbarkeit in Frage gestellt und letztlich die Beziehungen zwischen den Individuen nicht objektivierungsfähig ausgewiesen. (Kähler DR1/2381:68; »Og enda mer: Begrunnelsene til søknadene om benådning står til dels i skarp kontrast til anerkjente, hevdvunne og gyldige rettsprinsipper. På denne måten settes det spørsmålsteget ved samfunnets moralske grunnprinsipper og om disse i det hele tatt kan anvendes i praksis. Til syvende og sist vises det at relasjonene mellom individene ikke kan løftes til et objektivt nivå.«)

At en seriedrapsmann skal benådes fordi vedkommende er uunnværlig for landsbyens kor – den anklagede har den dypeste bass – oppnår i første omgang en humoristisk effekt med makabre undertoner. Men for Kähler står det mye mer på spill. Relasjonene mellom menneskene mangler et objektiviserbart korrelat og fremstår derfor som ubegrunnet, som grunnløse. Kähler værer samme problematikk som kjennetegnet Seebergs berømte fortelling »Stilladset« fra *Eftersøgningen* (1962). Der bygges det et hus av luft og alt gjøres ‘som om’ det var forankret i virkeligheten (objektiviserbar) og til tross for det absolutt bunnløse sier arkitekten avslutningsvis: »‘Ingen kan falde gennem etagerne,’ (...) ‘husene er usandsynligt solide’.« (Seeberg 2017c:146) I denne teksten kommer en grunnbetingelse til det moderne mennesket tydelig frem: det absurde som er en konsekvens av en nihilistisk grunnsituasjon (Vejrum 2000:13-21).

En slik diagnose er selvsagt bare holdbar i et sosialistisk samfunn (som er tuftet på historisk materialisme), hvis den begrenses ved å forvise den til kapitalistiske samfunn. Diagnosen får ikke være en 'conditio humana':

Der Autor neigt – trotz eines insgesamt spürbaren, freundlichen Untertons – zu grüblerischer Weltansicht, wodurch selbst in den heiter angelegten Geschichten eine elegische Stimmung herrscht. Sein Grundthema ist der zeitgenössische Bürger, dessen Dasein von Zwängen, Bedrohungen und Zukunftslosigkeit überschattet wird. (Kähler DR1/2381:64, »Forfatteren tenderer – til tross for at man kan fornemme en vennlig undertone – til et grublende verdenssyn og derfor råder det til og med i de muntre fortellingene en elegisk stemning. Hans grunnleggende emne er samtidsborgeren, dens tilværelse som overskygges av tvang, trusler og manglende fremtidsutsikter.«)

Målskiven i Seebergs tekster er dem – ikke oss. At kapitalismen (det bourgeoise samfunn – Birckholz) er preget av trusler og håpløshet, er en plati-tyde i østtyske diskurser, men adresseringen må forbli gjenkjennelig. Det har konsekvenser for vurderingen av Seebergs estetiske praksis:

Seeberg sagt das allerdings nicht so deutlich, er vermeidet geradezu peinlich derartige Wertungen. Er (...) verharret in der Rolle des Vermittlers, der lediglich Beobachtungen und Aussagen an den Leser weiterreicht, so daß die Texte häufig 'offen' bleiben, daß man die Vorgänge und Haltungen 'weiterdenken' muß. (Kähler, DR1/2381:64; »Seeberg sier det derimot ikke så tydelig, han unngår formelig slike vurderinger. Han (...) forlater ikke formid-lerens rolle, han bare videreformidler observasjoner og ytringer til leseren. På denne måten forblir tekstene ofte 'åpne', slik at man må 'tenke videre' over hendelsene og holdningene.«)

Denne analysen er kanskje ikke den mest originale, men beskriver unektelig et særdrag i Seebergs litterære univers. I 1983 er forestillinger om leseren som den aktive medskaperen av det åpne kunstverket ikke lenger like tabu i den østtyske litteraturpolitikken som under den sosialistiske realismens (påståtte) glandsdager på 50- og 60-tallet. Den enkle forestillingen at litteratur skulle fungere som en direkte transmisjonsreim til systemets ideologi hadde mistet mye av sin normative kraft, men hadde ikke havnet fullstendig på skraphaugen. I relasjon til dette konseptet

tøyer Kähler strikken så langt som det er mulig: »Nun gehört eine solche Erzählkonzeption zu den Merkmalen moderner kurzer Prosa (...) wird auch von mir keineswegs abgelehnt – unter der Voraussetzung, daß die Texte gesellschaftliche Sachverhalte widerspiegeln und nicht in ästhetisierende Spielerei ausarten.« (Kähler DR1/2381:64; »En slik konsepsjon av fortellingen er jo et kjennetegn for moderne, kortere prosa (...) den blir ikke heller avvist av meg – under forutsetning at tekstene gjenspeiler samfunnsmessige forhold og ikke utarter i estetisk lek.«) Så lenge samfunnsmessige forhold lot seg identifisere som kapitalistiske eller ikke-sosialistiske kan åpenhet tolereres. Når det er tilfellet oppstår det ingen problemer: »Bei einem Teil der vorliegenden Erzählungen ist diese Voraussetzung erfüllt, bedarf es nur eines zumutbaren Aufwandes an geistiger Mitarbeit, damit der Leser den tieferen Sinn der Vorgänge erfaßt.« (Kähler DR1/2381:65; »En del av de her foreliggende fortellinger oppfyller denne forutsetningen, det trengs bare en rimelig innsats av åndelig medvirkning, slik at leseren oppfatter handlingens dypere mening,«) Spissformulert kunne man si – så lenge åpenheten lett kan domestiseres er det akseptabelt.

Dermed reinstallerer Kähler i modifisert form et konsept som preget den østtyske litteraturpolitikken i lang tid: det faste ståstedet – tidligere omskrevet som partiskhet. Erich Honecker hadde programmatisk kunngjort kort etter sin maktovertakelse i 1971: »Wenn man von der festen Position des Sozialismus ausgeht, kann es keine Tabus geben. Das betrifft sowohl die Fragen der inhaltlichen Gestaltung als auch des Stils – kurz gesagt: die Fragen dessen, was man künstlerische Meisterschaft nennt.« (sitert etter Emmerich 1997:247; »Når man tar utgangspunkt i sosialismens faste punkt, kan det ikke forekomme noen tabuer. Dette gjelder så vel for spørsmål om utforming av innhold som stil, kort sagt: spørsmål om det man kaller kunstnerisk mesterskap.« E.I.) Det var startskuddet for en kortvarig liberalisering i den østtyske kulturpolitikken som sluttet med ekspatrieringen av Wolf Biermann i 1976 (Berbig 1994). Kähler anvender samme tankefigur og benytter seg av forskjellige omskrivninger for begrepet 'sosialisme'. Samfunnsmessige forhold må være gjenkjennelige og selv om Seebergs fortellinger er rettet mot individet makter han i summen av disse å gjenspeile »gesellschaftliche Totalität« (Kähler DR1/2381:68 »samfunnsmessig totalitet«). Tekster som avslører det bunnløse i menneskets eksistens er ikke forenlige med den faste sosialistiske posisjonen, idet de viser at den ideologiske overbygningen i likhet med husene i »Stilladset« består av luft. Slike tekster brennmer-

kes med utgangspunkt i det estetiske: »Seeberg übertreibt hier das Spiel mit der Relativität der Daseinsbedingungen und erweckt dadurch den Eindruck, bei der literarischen Widerspiegelung gesellschaftlicher Beziehungen absurde Erscheinungsformen verabsolutieren zu wollen.« (Kähler DR1/2381:69; »Seeberg overdriver her spillet med relativiteten av værens betingelser og vekker inntrykket at han vil generalisere gjenspeilingen av absurde tildragelser.«) Det er den eneste passasjen der ordet 'absurd' brukes og samtidig forkastes. Birckholz går mindre direkte inn på dette problemområdet og omskriver konseptet med begrep som »Skurrilität« (DR1/2381:63) og fremhever det humoristiske hos Seeberg.

Å redigere en novellesamling ved å barbere en bart

Ser man nærmere på novellesamlingen *Die Frau im Fluß* som kom ut i DDR i 1983 er det tydelig at disse vurderingene danner grunnlaget for utvelgelsen. At fortellingen »Kvinden i floden« har levert tittelen til hele publikasjonen passer godt til Käblers og Birckholz' forestilling om at Seeberg gjenspeiler samfunnsmessige forhold. Den skildrede ekteskapskrisen leses som et symptom av det borgerlige samfunnet og frigjøringsforsøket til kvinnen som en revolt mot patriarkalske strukturer. Teksten kjennetegnes ellers ved en fokusering på det nære, på tilværelsens materialitet og teksten faller godt inn under det Kähler kaller »Alltagserfahrung« (Kähler DR1/2381:68). Også stilistisk er teksten for det meste forankret i den realistiske tradisjonen, men ikke i sin helhet. Da kvinnen tilbringer en dag aleine i robåten drivende på en elv, er det på en måte naturlig at ektemannen refererer til forsokratikeren Heraklit og hans 'panta rei'. Men også ekteskapsproblemene kommenteres med Heraklit: »Hvordan helvede kunne hun nyde en sådan dag? Hvad ville Herakleitos have for en mening om det? Krig er alletings moder, sagde han, han sagde ikke fader« (Seeberg 2017a:169). Fordreiningen av sitatet markerer at mannen forsøker å skyve skylden for den pågående striden på ektefellen. Ved å belære den rasende ektemannen brytes den interne fokaliseringsopp og den heterodiegetiske fortellerinstansen trer frem. Det kan ses som en forberedelse for tekstens avsluttende setning. Kvinnen har kastet seg over mannen og tvinger ham til et samleie som både Kähler og Birckholz nærmest tolker som voldtekt: »Tomrummet ved, hvor det er, det leder nemt glæden ind i sig« (Seeberg 2017a:171). Det er tomrommet og ikke de kranglende ektefellene som vet at og hvor gleden finnes. At gleden finnes, fornektes like lite, som at dens status må anses som prekær og flyktig.

De sakkyndige vurderingene underkommuniserer disse sprekke i den realistiske ekteskapsdiskursen. Tomrommet forstått som nihilismens problem blir fylt med kroppenes glede uten at den derfor blir til et fundament. Om disse tolkningsgrep gjøres med vilje, på grunn av dårlige kunnskaper eller ideologiske skylapper er et spekulativt spørsmål som det i første omgang er vanskelig å svare på. Man kan i alle fall konstatere at det ikke foretas strykninger i oversettelsen. Alle Heraklit-passasjer gjen-gis i fullt omfang og heller ikke overgangen fra den greske filosofen til Mao Tse-tung elimineres (Seeberg 2017a:165; Seeberg 1983:143).

Analysen av de to sakkyndige vurderingene har vist hvordan argumentasjonen deres ble bygget opp og har i flere omganger nærmet seg en normativ diskurs. Tekstene kritiseres for å feillese Seebergs kortprosa, å fortelge hans litterære univers for å presse det inn i det litterære feltet i DDR. Dermed tilkjennes disse uttalelsene en status som er kategorialt feilaktig. Disse er ikke tenkt som bidrag til en litteraturvitenskapelig diskurs, som i en viss grad har objektivitet som mål, men inngår i et annet språkspill som er utvetydig målrettet. Alle tekster som forlaget sendte til HV Verlage und Buchhandel skulle fungere som nøkler til å låse opp sensurporten. Tekstenes argumentasjon kan sammenlignes med nøkkelskjeggets hakker som måtte tilsvare låsens beskaffenhet. Dermed er det en selvfølge at hakk som ville ha ført til at låsen etter all sannsynlighet gikk i vranglås ble utelatt. Hva nytter den mest komplekse og sofistikerte nøkkelen, hvis døren ikke åpner seg?

Med utgangspunkt i det kan man peke ut et hakk i nøkkelskjegget som kunne kalles for nøkkelbarten. Den mest kjente barten i filosofi-historien barberes bort i uttalelsene til de sakkyndige: Nietzsches betydning for Peter Seebergs kortprosa er på en måte elefanten i rommet. Nietzsches skrifter var enkelt sagt upubliserbare i DDR fordi han ansås som den filosofiske foregangsmannen for den tyske fascismen (Maffei 2007:180-187). Til og med for stor nærhet til Nietzsche kunne sette en stopper for publikasjonsprosjekter. Det var soleklart for Hamsun-entusiastene i DDR at *Mysterier* var så sterkt 'smittet' med overmenneske-ideologi at denne romanen ikke kunne domestiseres slik at den passet inn i den østtyske kulturpolitikken (Jager 2014:260-262). Ville man presse gjennom *Sult* og *Markens grøde* måtte det bringes ofre – den enigmatisk Johan Nilsen Nagel fikk ikke lov å fascinere og forvirre nye lesere i DDR. Diskusjonene rundt *Mysterier* kan dateres til midten av 1970-tallet og kaster altså fortsatt sine skygger på *Die Frau im Fluß* og det er derfor oppsiktsvekkende at »Firbenets lille glædesang« fra

Dinosaurusens sene eftermiddag ble trykket i Volk & Welts Seeberg-samling.

I Peter Vejrum's studie av Peter Seebergs prosa får det lille reptilet æren av å være tittelens sentrum: *Som et firben i solen. En undersøkelse af Peter Seebergs eftersøgning 1946-1999* (2000). Han setter prosateksten fra 1976 i forbindelse med Seebergs konferensspeciale fra 1950 om Nietzsches periode i Genova som dannet grunnlaget for Seebergs artikkel »Nietzsche – et dobbeltportræt« i Nationaltidende den 24.8.1950. Med utgangspunkt i Munchs kjente portrettmaling som viser den livstrette filosofen fokuserer han på en annen side av Nietzsche: »Han tilbragte dagen i det fri, vandrende på højderne over Genua, hvilede i en park eller klatrede omkring mellem klipperne ved havet; her lagde han sig ofte 'som et firben i solen'. Han kom aldrig hjem før solnedgang og satte sig derefter gerne og mediterede lidt i tasmørket, innen han gik i seng.« (Vejrum 2000:7) I Genova skrev Nietzsche den første versjonen av *Die fröhliche Wissenschaft* som inneholdt formuleringen: „Amor fati [kjærlighet til skjebnen]: La det fra nå av være min kjærlighet.“ (Nietzsche 2010:178 i.e. aforisme 276)

Begge elementer – firfislen og slagordet 'Amor fati' – er sentrale i »Firbenets lille glædessang« som skildrer dagene til et lite reptil som nesten blir spist av en rovfugl, men som overlever ved å kaste halen ifra seg. Gjenkomsten av halen kommenteres i tekstens sluttsetninger: »Firbenet hadde fått sin hale påny. Hvor dagene var dejlige i Lourmarin.« (Seeberg 2017b:206) Automien (selvamputasjonen) har reddet firbenet og syklusen er fullført – dyret har igjen oppnådd et tidligere stadium: »så omsvøbte velværet alt. Alt var godt. Amor fati. Ti minutters salighed har alltid vært meget længe.« (Seeberg 2017b:204) Metonymisk er firfislen forbundet med Nietzsche, men denne forbindelsen mangler ikke et snev av ironi som gir teksten sin letthet.¹⁸ Antropomorferingen av reptilet som opplever en kosmisk harmoni og velvære er i sterkere grad en ironisering over mennesket enn over dyret. Et dyr som til og med er latin-kyndig.

Bruken av de to latinske ord (selv om man kanskje ikke kjenner igjen Nietzsche-referansen) indikerer at den tilsynelatende uskyldige dyre-

¹⁸ Peter Seeberg har selv gjort oppmerksom på denne forbindelsen. I et intervju i BLM utdyper han at »Firbenets lille glædessang« er »en tacksägelse til Nietzsche's *Die fröhliche Wissenschaft*, där han skriver att man ska leva som ödlan, 'Wie eine Eidechse in der Sonne zu liegen'.« (Åkerlund 1980:16) Forlagsfolkene i DDR fulgte godt med på de akademiske tidsskriftene fra Skandinavia og dermed underbygges hypotesen at man var klar over referansen når man publiserte novellesamlingen i 1983. Takk til Jeppe Barnwell for verdifulle innspill om videreførende litteratur om Peter Seeberg.

fortellingen forhandler mer omfattende konsepter. Skjebnetroen, måtte det være i religiøse eller vitalistiske forestillinger, var et fenomen som ikke kunne godtas i sosialistisk tenkning, fordi de respektive historiefilosofiske forutsetningene var diametralt forskjellige. Hvis skjebnen var det rådende prinsippet, kunne den historiske prosessen ikke styres av et selvbestemt subjekt – dvs. arbeiderklassen. Ser man på videreføringen av aforismen 276 fra *Die fröhliche Wissenschaft* blir det overtydelig at denne lille teksten egentlig er en sprengladning ved en av grunnpilarene til den østtyske selvforståelsen:

Amor fati [kjærlighet til skjebnen]: La det fra nå av være min kjærlighet. Jeg vil ikke føre noen krig mot det heslige. Jeg vil ikke anklage, jeg vil ikke engang anklage anklagerne. La det å se vekk være min eneste fornektelse! Og, alt i alt og i det store og hele: Jeg vil en eller annen gang utelukkende være et ja-menneske! (Nietzsche 2010:178)

For en overbevist sosialist, som så seg selv som aktør i klassekampen, fremstår dette utsagn nærmest som ønsket. »Versöhnerltum« – å ha forståelse for klassefienden – var allerede en alvorlig anklage man kunne bli utsatt for, men å godta det som var stygt (i forstand det som er feilaktig i verden), måtte bekjempes med alle midler.

Det er verdt å kaste et kort blikk på oversettelsen av »Firbenets lille glædessang« som Ruth Stöbling hadde ansvaret for – hun oversatte hele samlingen. De mest brennbare formuleringene, altså »Amor fati« som etablerer en klar forbindelse til Nietzsches *Die fröhliche Wissenschaft*, er beholdt på latin – det fins heller ingen strykninger i teksten. Likevel kan noen valg observeres som forandrer tekstens grunntone. Mest oppsiktsvekkende er en liten forandring i tekstens tittel. Den lille gledessang reduseres enda mer ved å bruke diminutivformen for firfislen: »Eidechslens kleiner Freudengesang« (Seeberg 1983:67). Denne diminutivformen brukes også i den nest siste setningen og forsterker dermed det lekne og lette i oversettelsen. Bortsett fra tittelen og den nest siste setningen benevnes reptilet bare med 'den' og det er påtagelig at firfislen ikke ses som en del av 'et fellesskap'. Rovfuglens skygge og maur nevnes, samt fluer som firfislen livnærer seg på, men ingen andre firfisler. »Verden var eet stort, klingende lokale at smyge sig rundt i,« (Seeberg 2017b:204) oversettes av Stöbling til: »Die Welt war ein einziger großer, klingender Raum, in dem man sich zusammenschmiegte« (Seeberg 1983:67). 'Zusammenschmie-

gen' leder tankene til en nærhet mellom forskjellige kreaturer og denne nærheten (i kollektivet) ville til syvende og sist gitt varme. Firfislens avhengighet fra eksterne varmekilder som den ikke har noen innflytelse over, kommer derimot tydelig frem og fremhever dens utsatte posisjon i verden: »En liten svingning i temperaturbalancen et fjernt sted vakte en hvirvel, der kølede og krampede,« (Seeberg 2017b:204). Denne forskyvningen fra det passive til det (minimalt) aktive finner en fortsettelse som er kanskje enda mer subtil. Mens den danske originalteksten avsluttes med et vanlig konstatierende punktum, avsluttes den tyske oversettelsen med et utropstegn: »Wie waren die Tage doch herrlich in Loumarin!« (Seeberg 1983:69). På denne måten får teksten en appellativ avrundning som rimer dårlig med Nietzsches Amor-fati-program.

Argumenter for benådning

Leser man tekstene til Kähler og Birckholz uten å kontekstualisere disse, kan lett inntrykket oppstå at aktørene var inkompetente og begrenset av sine ideologiske skylapper. Drøftingen av »Firbenets lille glædessang« viser derimot at aktørene drev et sofistisert spill for å innlemme brennbare tekster i den østtyske litteraturen. Det gjenspeiler seg også i samlingens oppbygning. »Firbenets lille glædessang« er ikke den eneste teksten som kan leses i lys av Nietzsches store-Ja. Samlingen åpnes med »Testamente for dyrepasser ved Ålborg zoologiske have Eyvind Poulsen« og det nietzscheanske patos er her erstattet med en mild humoristisk tilnærming som Birckholz betegnet som Seebergs »Skurrilität«. Disse tekstene er i størst grad kjennetegnet av det Kähler kaller for »Alltags Erfahrung« og den humoristiske grunntonen bidrar til en i første omgang harmløs resepsjonsholdning. Men det er viktig at antologiens vektskål ikke senker seg for mye i favør av disse Nietzsche-inspirerte tekstene, men balanseres med prosastykker som i sterkere grad kan leses innenfor rammen av en realistisk og samfunnskritisk tradisjon.

På en måte kunne man kalle utgivelsen av *Die Frau im Fluß* et scoop for forlaget. Man maktet å smugle tekster inn i det østtyske bokmarkedet som i 1983 fortsatt hadde potensiale til å provosere den rådende litteraturpolitikken. Aktørene hadde utvidet handlingsrommet! Likevel er det tvilsomt at sjampanjekorkene ploppet i lokalene til Verlag Volk & Welt. Kortprosasamlingen ble ikke noen suksess i DDR og oppnådde ikke flere opplag, likeså lite gikk drømmen om å selge produksjonen i lisens til vesttyske forlag i oppfyllelse. Det kunne sikkert tåles da hele utgivelsen kunne anses som et skjellsstykke. At denne vurderingen ikke ble delt

av opphavsmannen tok derimot Rudolf Kähler ille opp. I en samtale med ham¹⁹ husket han godt at Peter Seeberg mislikte den østtyske bokproduksjonen ettertrykkelig og forlagskonsulenten følte seg misforstått – i dag ville vi har sagt mobbet. Hva er årsaken for denne knuten på tråden mellom Viborg og Øst-Berlin?

Igjen er det Seebergs Nietzsche-lektyre som kan levere en mulig forklaring, men denne her gangen danner Nietzsches tenkning grunnlaget for Seebergs poetologi. Utgangspunktet danner den unge Nietzsches utsagn »Denn erst der Gegensatz macht die Eigenschaft.« Anders Juhl Rasmussen mener at den inneholder Seebergs litterære (og til og med biografiske) program: »Denne opmærksomhed over for modsætningernes skabende potentiale vakte genklang hos Seeberg og blev, vil jeg mene, hans kunstneriske program« (Rasmussen 2013:119). Ved å finne en balanse mellom prosastykkene som var akseptable innenfor østtyske koordinater 'ødela' forlaget Seebergs nøyaktig gjennomtenkte tarering av forskjellige prosastykker som motsetninger. Disse dro veksler på en vifte av både skjønnlitteratur og brukstekster og kan anses som Seebergs genuine bidrag til dansk litteraturhistorie: »Den generiske heterogenitet i Seebergs prosasamlinger opfattes med rette som en historisk fornyelse af dansk litteratur – men den kan samtidig forstås som en imitation på kompositionens niveau af Nietzsches aforismesamlinger« (Rasmussen 2013:124). Denne sammensattheten tones betraktelig ned ved utvalget som ble foretatt i Øst-Berlin. Lyriske tekster som overstiger prosasjangerens grenser som »Råb om dagen og råb om natten« og »Råb om sommeren og råb om vinteren« falt bort og gjør *Die Frau im Fluß* mer enhetlig innenfor det skjønnlitterære registeret. Prosatekster, som i en sterkere grad er knyttet til den parabolske tradisjonen, får heller ikke innpass i samlingen. Mangelen av »Lille-Vovse« og »Den modbydelige prins« eksemplifiserer det. Dermed får tekster som i sterkere grad er handlingsbaserte (»Regnestykket«) og som utspiller seg i hverdagslige og gjenkjennelige situasjoner (»På udflugt«) større tyngde og motsetningenes kontrast blir mindre skarp. Og akkurat denne kontrastrike sammensettingen var for Peter Seeberg veldig viktig: »'Argumenter for benådning' har samma struktur som 'Dinosaurens sene eftermiddag': Fiktiv dokumentarism, allmänna moderna noveller og fabulerande noveller. Det är

19 Samtale med Rudolf Kähler, Berlin den 20.9.2011.

en opplægning som jag har svært att släppa innan jag gjennomfört den en gang til« (Åkerlund 1980:16).²⁰

Man kan observere samme tendens i henhold til brukstekstene dvs. den fiktive dokumentarismen. Ikke alle brukstekster forsvinner, men antallet reduseres drastisk, og det er iøyenfallende at de listeaktige tekstene som »Taxter og priser for fremtiden«, »Enkle retter, nogle forslag«, »Genealogi«, »Øjeblikke« og fremfor alt »Liste over de afdøde på kirkegården i Roussillon (Vaucluse, Frankrig)« ekskluderes. Disse tekstene ramser opp observasjoner og beskrivelser uten at en narrativ tråd mellom de enkelte postene utvikles. I den forstand legger disse tekstene opp til to mulige posisjoneringer for en modelleser. Man kan tenke seg at modelleseren står helt fritt til å konstruere et ståsted eller at det ikke fins et slikt tekstuelt orienteringspunkt i det hele tatt. Det sistnevnte alternativet fremhever meningsløsheten og det absurde i tilværelsen. Det første alternativet derimot, vil med en gang fremstå som en arbitrær konstruksjon over absurditetens avgrunn. Fenomenene er så disparate og heterogene at selvkonstitueringen av modelleseren fremstår som kontingent. Begge alternativer var på 80-tallet fortsatt ikke akseptable innenfor rammene til det litterære feltet i DDR.

20 Også Erik Skyum-Nielsen belegger dette strukturprinsippet med henvisninger til Marianne Juhl og Torben Brostrøm i etterskriften i DSL's utgave av *Dinosaurens sene eftermiddag* (Jf. Seeberg 2017b:249).

5. Litteratur

Publisert litteratur

- Abraham, Nils: *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*. Berlin 2007.
- Barck, Simone et.al.: *Jedes Buch ein Abenteuer. Zensursystem und literarische Öffentlichkeit in der DDR bis Ende der sechziger Jahre*. Berlin 1998.
- Barck, Simone: Die 'Anthologitis' – ein Phänomen des Literaturbetriebes der DDR. I: Häntzschel, Gunter red. *Literatur in der DDR im Spiegel ihrer Anthologien*. S.1-14. Wiesbaden 2005.
- Berbig, Roland red.: *In Sachen Biermann. Protokolle, Berichte und Briefe*. Berlin 1994.
- Birr, Ewald og Elvi Wendt: *Literatur Aus Nordeuropa : Epik, Lyrik Und Dramatik in Verlagen Der DDR : Bibliographie. 2. überarb. und Erw. Aufl.* Rostock 1990.
- Böthig, Peter: »Killersatelitten im Schrebergarten. Dichter, Informanten und Schmetterlinge im Prenzlauer Berg«. I: Franz Huberth red. (2003) *Die Stasi in der deutschen Literatur*, s.111-129. Tübingen 2003.
- Emmerich, Wolfgang: *Kleine Literaturgeschichte der DDR*. Leipzig 1997.
- Griese, Olivia: *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg. Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949 – 1973*. Wiesbaden 2006.
- Grub, Frank Thomas: *Traumreisen in Märchenländer? Studien zur Reiseliteratur aus der DDR Richtung 'Westen'*. Uppsala 2020.
- Horn, Christine »Irrgarten. Über Zensur und Staatssicherheit. Ein Gespräch mit Frauke Meyer-Gosau« I: *Feinderklärung. Literatur und Staatssicherheit. Text und Kritik 120*. München 1993. s.36-47.
- Matuschek, Stefan: *Der gedichtete Himmel. Eine Geschichte der Romantik*. München 2021.
- Heermann, Christian: Karl May – Heimliches und Unheimliches. I: Lokatis, Siegfried red. et. al. *Heimliche Leser in der DDR. Kontrolle und Verbreitung unerlaubter Literatur*, s.358-372. Berlin 2008.
- Hirte, Christlieb: »Zensoren und Verlagsstrategen«. I: Barck, Simone et.al. red. *Fenster zur Welt. Eine Geschichte des DDR-Verlages Volk & Welt*, s.392-393. Berlin 2003.
- Hohner, Kerstin: *Abseits vom Kurs. Die Geschichte des VEB Hinstorff Verlag 1959-1977*. Berlin 2022.
- Jacobsen, Kirsten *Den andens liv. DDR og Danmark. Lutz Volke om længsel og letthed, diktatur og demokrati, fangenskab og frihed*. København 2012.
- Jäger, Benedikt: *Norsk litteratur bak muren. Publikasjons- og sensurhistorie fra DDR (1951-1990)*. Bergen 2014.
- Jäger, Benedikt: *Seehundspeck und Hundeschlitten. Alfred Otto Schwede als Übersetzer des skandinavischen Nordens*. Zürich 2019.
- Jäger, Benedikt: »Zwischen Sprachspiel und Spiegel. Schwede und Birckholz als Gutachter skandinavischer Literatur«. I: Lokatis et al. *Die Argusaugen der Zensur. Begutachtungspraxis im Leseland DDR*, s.333-365. Stuttgart 2021.

- Lindenberger, Thomas (2014) »Eigen-Sinn, Herrschaft und kein Widerstand« Potsdam 2014. https://zeitgeschichte-digital.de/doks/frontdoor/deliver/index/docId/595/file/docupedia_lindenberger_eigensinn_v1_de_2014.pdf [besøkt 20.12.2022]
- Links, Christoph: »Was blieb vom Leseland DDR?« I: *Aus Politik und Zeitgeschichte* 11/2009, s.1-7. Berlin 2009.
- Löffler, Dietrich: *Literaturplanung. Verlagsarbeit im Aufbau-Verlag nach der 6. Tagung des ZK der 1972*. Halle 2002. <https://download.philfak2.uni-halle.de/download/medienkomm/halma/halma16.pdf> [besøkt 20.12.2022]
- Löffler, Dietrich: *Buch und Lesen in der DDR. Ein literatursoziologischer Rückblick*. Bonn 2011.
- Loest, Erich: *Der Zorn des Schafes. Aus meinem Tagwerk*. Künzelsau 1990.
- Loest, Erich: *Der vierte Zensor. Der Roman »Es geht seinen Gang« und die Dunkelkammer*. Stuttgart 2003.
- Lokatis, Siegfried et al.: *Heimliche Leser in der DDR*. Berlin 2008.
- Lokatis, Siegfried: *Verantwortliche Redaktion. Zensurwerkstätten der DDR*. Stuttgart 2019.
- Maffei, Stefania: *Zwischen Wissenschaft und Politik. Transformationen der DDR-Philosophie 1945-1993*. Frankfurt a.M. 2007.
- Nietzsche, Friedrich: *Den muntre vitenskapen*. Oslo 2010.
- Müller-Enbergs, Helmut et al. red.: *Wer war wer in der DDR. Ein biographisches Lexikon*. Bonn 2000.
- Perlet, Gisela: »Kierkegaard in der DDR. Ein Dokument und die Folgen.« I: *Skandinavistik* 23/1993, s.43-54. Kiel.
- Rasmussen, Anders Juhl: »Den produktive modsætning – Friedrich Nietzsche som opdrager for Peter Seeberg« I: *Edda* 2, 2013, s.117-129. Oslo <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1989-2013-02-03>
- Rekkers, Axel: »Die Außengutachten der Hauptverwaltung Verlage und Buchhandel. Daten und Identifizierungsmethoden.« I: Lokatis et al.: *Die Argusaugen der Zensur. Begutachtungspraxis im Leseland DDR*, s.297-308. Stuttgart 2021.
- Seeberg, Peter *Argumenter for benådning*. Det danske Sprog- og Litteraturselskap. København 2017a
- Seeberg, Peter *Dinosauriusens sene eftermiddag*. Det danske Sprog- og Litteraturselskap. København 2017b
- Seeberg, Peter *Eftersøgningen og andre noveller*. Det danske Sprog- og Litteraturselskap. København 2017c
- Seeberg, Peter *Die Frau im Fluß*. Berlin 1983
- Ulrich, Carmen: *'Bericht vom Anfang'. der Buchmarkt der SBZ und frühen DDR im Medium der Anthologie (1945 - 1962)*. Bielefeld 2013.
- Vejrum, Peter: *Som et firben i solen. En undersøgelse av Peter Seebergs eftersøgning 1946-1999*. Odense 2000.
- Walther, Joachim: *Sicherungsbereich Literatur. Schriftsteller und Staatssicherheit in der DDR*. Berlin 1996.

- Westdickenberg, Michael: *Die 'Diktatur des anständigen Buches'. Das Zensur-system der DDR für belletristische Prosaliteratur in den sechziger Jahren.* Wiesbaden 2004.
- Westdickenberg, Michael: »Fehlverhalten individualisieren und positive Gegen-gewichte schaffen! Die Begutachtung belletristischer Literatur in der DDR in den 1960er Jahren.« I: Lokatis et al.: *Die Argusaugen der Zensur. Begu-tachtungspraxis im Leseland DDR*, s.33-62. Stuttgart 2021.
- Åkerlund, Eric: »Tänk at får skriver de nya argumenten« Peter Seebergs inter-juvas av Eric Åkerlund. I: *Bonniers Litterära Magasin*, 49. årg., nr. 1, februar 1980, s.14-18.

Upublisert materiale

- Bien, Horst. 1970. Brev fra Horst Bien til Hinstorff Verlag ved Konrad Reich datert den 21.4.1970. I: Stadtarchiv der Hansestadt Rostock; Arkivet etter Hin-storff Verlag U 184. Arbeitsgutachten Nordeuropa D–F (1972–1986).
- Birckholz, Udo »Uttalelse for forlaget Volk & Welt datert Berlin 1979« I: Bunde-sarchiv Berlin, DR 1/2381, s.59-63.
- Fukas, »Hausmitteilung des Ministeriums für Kultur an HV Verlage und Buch-handel datert 13.8.1963« I: Bundesarchiv Berlin DR 1/2422, s.156.
- Kähler, Rudolf »Forlagsuttalelse for forlaget Volk & Welt datert februar 1982« I: Bundesarchiv Berlin, DR 1/2381, s.64-70.
- Kirschstein, Anne: *Dänische Literatur in der DDR. Das literarische Wirken Dea Trier Mørchs und Klaus Rifbjergs in den Jahren 1970-1990* (upublisert masteroppgave ved Universitetet i Leipzig 2021).
- Links, Roland (1971) Brev fra Roland Links an Renate Nagel (Benziger Ver-lag) 11.5.1971. I: Akademie der Künste Berlin, arkiv til Verlag Volk und Welt mappe 4477.
- »Trykkeitillatelse til Søren Kierkegaard: *Christ aus Leidenschaft* Union Verlag 1963« I: Bundesarchiv Berlin, DR 1/2456, s.154-173.
- »Trykkeitillatelse til Søren Kierkegaard: *Philosophische Brocken/ Abschließende unwissenschaftliche Nachschrift zu den Philosophischen Brocken* Union Ver-lag 1988« I: Bundesarchiv Berlin, DR 1/2422, s.70-83.
- »Trykkeitillatelse til Hans Scherfig: *Der versäumte Frühling*. I: Bundesarchiv Berlin, DR 1/2368, s.161-170)
- Rentzsch, Egon »Grundsätze zur Verbesserung der Begutachtung im Sektor Schöne Literatur«, 21.3.1960. I: Bundesarchiv DR 1/1499, s.1-13.